

ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ НА ОБЩОУПОТРЕБИМИ ДУМИ В ИСТОРИЧЕСКИ ПЛАН И ЛЕКСИКОГРАФСКОТО И ОТРАЗЯВАНЕ В *СТАРОБЪЛГАРСКИЯ РЕЧНИК* (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ЛИТУРГИЧНАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В КЛАСИЧЕСКИТЕ СТАРОБЪЛГАРСКИ ПАМЕТНИЦИ)

Татяна Илиева

Кирило-Методиевски научен център,
Българска академия на науките

ilieva_tatyana_atanasova@abv.bg

Резюме. Предлаганото изследване се фокусира върху процесите на взаимовлияние между общоупотребими и терминологична лексика в областта на литургиката от историческо гледище, а също и върху описанието на тези езикови феномени посредством инструментите на историческата лексикография. Анализирани са механизмите на посочения тип семантична деривация при формиране на първата литургична терминология в историята на българския език и ролята му за развитието на полисемия. Приведени са многобройни примери за обособена и необособена специална употреба при разглежданата категория думи. Наблюденията се правят на базата на т. нар. класически старобългарски паметници.

Ключови думи: *българска историческа лексикология; диахронни терминологични изследвания; Старобългарски речник*

Въведение

Сред големите постижения на равноапостолните Кирил и Методий при уредбата на първия литературен език на славяните е основополагането на домашна терминология (Верецагин / Vereshhagin 1985: 222 – 237). Затова в годината, когато отбелязваме 1140 лета от кончината на св. Методий Славянобългарски, няма как да не повдигнем въпроса за Кирило-Методиевото наследство и традиции, съхранили се в терминологичния словник на българския книжовен език и предавани през поколенията като наше неocenимо културно имане по протежение на целия му исторически развой от създаването му до днес.

Между обикнатите от първостроителите на средновековния български книжовен език начини за продуциране на нови терминологични наименования в сферата на християнството е терминологизацията¹ – семантичното преобразуване и преосмисляне на общоупотребими думи за нуждите на новата религия, в резултат на което те започват да функционират като богословски термини². Такива примери са документирани по данни на средновековните писмени паметници в почти всички подсистеми на теологията.

Предлаганото изследване се фокусира върху механизмите на взаимовлияние между общоупотребими и терминологична лексика в областта на литургиката от историческо гледище. Наблюденията се правят на базата на т. нар. класически старобългарски паметници. Изборът на епохата не е продиктуван единствено от повода, който ни дава отбелязваната през 2025 г. годишнина, но и от историческата ѝ значимост. Това е периодът на писмената кодификация и началния етап от развитието на книжовния български език, които се намират в непосредствена връзка с акта на официалното приемане на християнството от княз Борис през 864 г., и се характеризират с усилена терминологизация на езика. Писмените паметници от тази епоха предоставят обилно примери за интензивните

¹ Повече по въпроса за процесите на терминологизация в общолингвистичен план и с оглед на съвременното развитие на езика вж. у Попова / Popova 1985; 2010; 2012: 531; Петкова / Petkova 2009; 2010; 2013; Симеонова / Simeonova 2011.

² За взаимодействието между общоупотребими и терминологична лексика в историята на българския книжовен език вж. още Илиева / Ilieva 2016a; 2016b.

процеси на изменение в семантичната структура на думите като една по-незабележима страна от лексикалното строителство на младия ни книжовен език, когато като градиво на новото в него се използвал наличният стар материал под действието на два допълващи се процеса – терминологизация и ретерминологизация при сложно взаимовлияние между обиходна и терминологична лексика.

Не е случаен и изборът на обекта на проучването – специалните наименования от областта на християнското богослужение, които заемат значимо място в първите преводи на свещените книги, както и на други евхични, химнични, екзегетични и агиографски текстове, направени от св. братя и техните ученици още в началото на тяхната мисия сред славяните за целите, първо, на общественото богослужение, и второ, на частното обучение и занимание на отделния индивид с душеполезно четиво.

Някой би възразил относно целесъобразността на използваната изворова база в изследването – т. нар. класически старобългарски паметници (нататък КСП), предвид факта, че става дума за случаен свод от достигнали до нас текстове, които не съставляват единен корпус. И все пак, ако и да са с около 100 – 150 години по-късни от възникналите през епохата на Първопросветителите текстове, а някои като Ретковият сборник да се считат отчасти и за „преславски“, приема се, че те са съхранили спецификите на Кирило-Методиевите преводи и въпреки следите от по-сетнешни целенасочени редакторски промени носят белезите на дълбока старина, които с висок процент вероятност могат да бъдат отнесени към оригиналния език на Просветителите (за това особено е допринесла каноничността на свещените текстове, както и култът към светите братя). Ето защо при все условността на т. нар. „старобългарски канон“ паметниците в него са първостепенни извори за изучаване на езика и писмената култура от старобългарския период, предвид факта, че са най-близките по време документи за първия литературен език на славяните.

Отношение на литургичната терминология от КСП към общоупотребимия език

Значителен брой от думите термини в литургичната терминология на КСП имат своите двойници с обща употреба в ежедневния език (вж. примери в таблицата по-долу).

Дума	Общоупотребимо значение	Извор ³	Терминологично значение	Извор
КЛАНИАТИ СЪ	‘коленича в знак на почит’	М Мт 17.14 А	‘покланям се на Бога, моля се’	СЕ 41а 8
МОЛАНТИ СЪ	‘отправлям молба към някого’	М Лк 9.38	‘отправлям молитва към Бога’	СЕ 19а 3-4
ИСПОВѢДѢТИ СВ ИСПОВѢДАТИ НЕСВ	‘кажа; разкажа, опиша, разкрия’ ‘казвам; разказвам, описвам, разкривам’	С 147.6-7 С 231.3-4 С 40.1	‘изповядам, призна грехове и простъпки’ ‘изповядвам, признавам грехове и простъпки’	СП 31.5, СЕ 92а 12
ПѢТИ	‘пея; изпълнявам песен’	СП 68.13	‘извършвам богослужение служа литургия,’	Е 30б 17 Е 32б 15 С 64.18-19
ПОСТРІЦНИ	‘подстрижа, острижа’	СЕ 7а 4-5. 2	извърша, приема обредното действие пострижение	СЕ 7б 21 СЕ 9а 17 СЕ 82а 2, 5
ПАМАТЬ	‘памет, способност за запомняне’ ‘спомен, възпоминание’	С 340.2-3, Р VII 4.15 С 271.19	‘памет, църковен празник, посветен на светец, мъченик и под.’	А 30б 3 А 112д 17 Е 20а 11
БАНА	‘място за къпане, баня, басейн’	С 78.5 С 92.17, 21	‘кръщение’	С 235.10 С 517.25

³ При сигнация на изворите се използват възприетите в *Старобългарски речник* съкращения.

ТѢЛО	‘корпус, туловище на човек или животно’	М Мт 6.22	хляба от евхаристийната жертва, претворен в Христовата плът	С 236.10
ТАИНЪ	‘таен, скрит, неясен’	С 557.1 С 557.5-6	‘таинствен, мистичен’ в съч. ТАИННА ТРАПЕЗА	СЕ 78b 21
УТРИНЪ	‘утринен; утрешен’		ж. ед. ч. ‘утринна богослужба’	СК 99a 13
ВЕЧЕРНЪ	ж. ед. ч. ‘вечеря, вечеряне’	С 338.25	ж. ед. ч. ‘вечерна служба’	П7

Независимо от многото паралели в общоупотребимата лексика на езика, всички думи, именувачи важни понятия от християнското богослужение, функционират като литургични термини. Посочените примери илюстрират основния метод за създаване на специални наименования от областта на църковния ритуал в старобългарския език – лексико-семантичното терминологично образувание или **терминологизация** на обикновена лексика. По своята лингвистична същност явлението терминологизация е семантична деривация. Тъй като този процес е много съществен, ще се спира по-подробно на неговия механизъм при формиране на първата литургична терминология в историята на българския език.

Измененията, които настъпват в лексикалното значение при терминологизация, имат различен характер и в различна степен се отразяват върху семантичната структура на терминологизираната дума, което ясно е отразено при описване словника на КСП в изданията от ИБЕ при БАН *Старобългарски речник* (нататък за краткост СтБР).

В някои случаи използването на определена дума, означаваща предмет, действие или нещо друго, свързано с ежедневието, в литургичен текст или контекст не се обособява изобщо като отделно нейно значение или нюанс. Например употребата на думата *масло* в СЕ 27a 7⁴ и С 562.29⁵ не се отдиференцира като различна в сравнение с тази в С 118.10⁶. Не се отграничава използването и на глагола *облаучити* /сѧ/ в СЕ 96b 21⁷, където означава ритуално обличане, и в М Лк 8.27⁸, където назовава обичайно действие.

В други случаи употребата на дадено наименование, чийто денотат се явява обект от ежедневието, в литургичен текст и контекст се възприема като нюанс на основното значение (или на някои от производните значения) на съответната дума от общия език, който е близък до него, така щото двата се чувстват осезателно свързани един с друг и не се обособяват като отделни аloseми. Такъв е примерът с обикновената дума *людне*, при която като нюанс на едно от производните значения на основното ‘множество хора’ – ‘обикновените хора, противно на висшите светски и духовни лица’ се обособява употребимото в литургични текстове и контексти ‘миряни, богомолци’⁹.

Аналогично е положението при глагола *възлѣати*, чиято реализация в С 445.2¹⁰ като означение на ритуално действие в юдейската традиция, преминало впоследствие и в християнството ‘прелея [гроб], възлея благовонно масло’, се явява само нюанс на основната му употреба като наименова-

⁴ тѣ самѣ бѣко сѣти масло се. да бѣдетѣ на нѣбѣленне. помазѣиѣциимѣ сѧ нмѣ СЕ 27a 7.

⁵ отъ того жеде канѣнна възъмѣ масло. н образомъ крѣстѣнѣиимѣ помазавѣ акѣ вѣруѣ хѣитѣиѣ наѣма мазати ѣго.

⁶ възметаахѣ же слоугѣ дѣиавола на сковрадѣ. пѣцѣлѣ. н масло н трѣстѣне С 118.10.

⁷ нѣ прнвѣдѣти пострѣженѣаго кѣ олътарю. н облаучитѣ н пѣпѣ СЕ 96b 21.

⁸ шѣдѣшю же емоу на земаѣх. свѣрѣте н мѣжѣ еднѣмъ отъ града. ѣже нмѣ бѣсѣи отъ лѣтѣ мѣногѣ. ѣ въ рнзѣ не облаучаше сѧ. ѣ въ храмѣ не жнѣбаше. нѣ въ гробѣхѣ М Лк 8.27.

⁹ людѣе – нн м мн 1. Множество от хора, люде. ѣдѣаше же въ слѣдѣ еѣго мѣногѣ народѣ люднн. мѣжн н женѣ М Лк 23.27 3. 2. Жители. людне етнѣпѣстнѣи н сн (в)ѣи бѣиша тоу Е 27a 5.3. Обикновените хора, противопоставени на висшите светски и духовни лица. пнлѣатѣ же созѣваѣ архнѣрѣнѣ н кѣнаѣа н людн М Лк 23.13 3. Гѣ повѣстѣ въ кннѣгахѣ. людѣмъ н кнѣзѣмъ снмѣ бѣишимъ въ нѣмѣ. бѣко весѣлаѣциимѣ сѧ възѣмѣ Е 27a 10-11. // Миряни, богомолци. н въздѣвнѣшюу крѣстѣ архнѣрѣю. на възтокѣ. рекѣтѣ людне възн. ѣ кратѣи Гн помнѣиѣ Е 31a 8.

¹⁰ прнѣде марнѣа магдаѣлѣиѣнн. н нна марнѣа внѣдѣтѣ грѣба ... прншѣи бо бѣиша ѣкоже масло възлѣати С 445.2.

В други случаи употребата на название от общия език, именуващо обект от всекидневния живот, се обособява като специална в рамките на основното му значение, без обаче да се отделя самостоятелно поради тясната си свързаност по денотат с него. Например употребата на думата *свѣща* в *СЕ* за означаване на 'свещ, употребявана при богослужение'¹³ се отдиференцира като специална в рамките на основното значение 'свещ, светило'¹⁴. По същия начин и съществителното *хлѣбъ* в *СС IIb 6*¹⁵, където означава просфората, освещавана при тайнството евхаристия по време на литургия и претворявана в тяло Христово, също без да се отделя самостоятелно, е маркирано като специална употреба спрямо появите на думата в контексти, в които значи просто 'ежедневен хляб'¹⁶.

Във всички описани случаи все още не е налице същинска терминологизация.

За терминологизация на дума от общия език може да се говори, когато разширяването на употребата на обикновена лексика в нови речеви сфери се съпътства от разширяване и на нейното значение, което довежда до обособяване на нов аloseм. Това е и основният път на развитие на литургическата терминология през изучавания период от историята на старобългарския език. Какъв е механизмът? При тази посока на лексикалния развой думата, означаваща отначало определен предмет за ежедневна употреба или някакво обичайно действие, започва да се използва за назоваване на аналогични предмети, но вече със сакрално, богослужебно предназначение, или на съответни действия, извършвани в тайнствата и ритуала, като по този начин разширява семантичния си обхват. Така са създадени някои от терминологичните наименования на самото богослужение (слоужение, слоужба), на богослужебни сгради и елементи от тях (храмъ, съборъ в значението 'място за християнско богослужение, църква', кпѣлъ, трапѣза); на богослужебни съуди (чаша), на вещества и продукти, използвани в богослужението (масть, олѣн), на лица от свещената йерархия (слоуга в значението 'дякон'), на богослужебни книги, текстове и части от тях (зачало, пѣснь, слава). Всички те означават както практически (житейски), така и литургически понятия. Съдържанието на практическото или житейското понятие се различава повече или по-малко от съдържанието на литургическото, обаче за тях не се създава ново название.

¹¹ НЪ ВННО НОВОЕ ВЪ МѢХЪИ НОВЫ ВЪЛѢТН 3 МК 2.22.

¹³ ꙗко ꙗзѡжъ ѡурарь. и фелонь. поставь болаша ꙗко ꙗзѡжъ оулазѡжъ. дѡулазѡжъ свѣща. и поклоньша сѧ. въшѣ въ оулазѡжъ. молитѣ сѧ. *бѡу* *CE* 38b 7. Вж. също *CE* 44b 2 и *CE* 19b 13.

¹⁴ ПРѢДѢ ТАМО СЪ СВѢТНАЗЫ. І СВѢШТАМН Н ОРѢЖНН *МѢ* 18.3 *ЗА СКА*.

¹⁵ ГІ ... ПРНЗЬРН НА НЫ. І НА (Х)ЛѢВЪ СЪ. І НА ЧАШНѢ СІНѢ. І СЪ(Т)ВОРН ІЗ ПРѢВЪСТОЕ ТѢЛО ТВОЕ СС Пб 6.

¹⁶ ѿ рече емоу днѣволъ. аще снъ еси бжнн. рцыи каменню сему да бждеть хлѣвъ *М* Лк 4.3 3. Вж. и *М* Мт 7.9

¹⁷ И ПО СЕ ВЪПРАШАЕ ПО ... ПРИИТЪ ЛН А҃ЛЪСКѢИ ОДЕЖДИ. И ГЛ҃Е ПРИЕМЪ *CE* 101a 9.

като език с вековни литературни традиции върху тепърва изграждащия се книжовен език на славяните, можем да определим феномена и като семантична транспозиция (заемане на значение).

Описаният процес е много широк, ако се измерва не само според количеството на лексикалния материал, засегнат от него, но и според многообразието на характерните семантично-лексикални промени, на които се подлага този материал. Изобщо развитието на речниковия състав на езика през разглежданата епоха бележи разрастването на полисемията на думите. При това се наблюдават различни степени в обособяването на нови значения.

Ето няколко примера от СтбР / StbR:

брашьньце -а *ср* 1. Храна, храница. ннѹсоже обрѣтъ носашѣ. розвѣ брашьньца еже еѣн гонѣетъ на пѣти *С* 559.22. 2. Нафора, хляб от причастието. аще к'то болѣзнь радн. изѣлюетъ брашьньце. ѣ дьнн да постнѣт' са *СЕ* 103а 12. аще к'то не съхранѣтъ брашен'ца. толн мѣшъ еѣго. възкоушнѣтъ ... к'тн денѣ да постнѣтъ са *СЕ* 104b 25.

въходъ -а *м* 1. Вход. оградн н острогомь. въходъ н нсходъ еѣго. изѣавн отъ снѣга. и отъ мѣраза. и отъ града носма боуреѣ *СЕ* 14а 5. 2. Влизане, навлизане, достѣп. н толнко нмѣ одолѣ. ѣкоже не тѣуыѣ заключѣнн нмѣ въсь въходъ въ грѣхъскѣ зѣмыѣ. вѣнъ прѣдѣлаъ свонхъ *С* 566.26. 3. *литург* Символично действие по време на литургия или на вечерна служба, при което свещенослужителите излизат от олтара през северната врата и влизат през централната; вход. трѣ. а се вхѣдъ *Е* 27а 14; спсн гн людн своа. вхѣдъ *Е* 32б 11 *Е СЕ С*.

даръ -а *м* 1. Подарѣк, дар. аще лн оубо покорншн мн са. бѣдѣшн ѹстѣнъ въ полатѣ моѣн. н многоу нмѣннѹ н даромъ достоннѣ бѣдѣшн отъ мене *С* 65.15. 2. Награда. въсѣмъ е дары даѣхѣ. ѣдного же тѣуыѣ оставнша бе ѹстн. недостонна рекше. сѣшѣта небесѣскынхъ ѹстнн *С* 93.5. 3. Благо, благодар [обикн. дар от божество]. аще бн вѣдѣла даръ бѣжн. и кто естѣ глѣн тн даждъ мн пнѣтн. тѣ бн прослаа оу него н дааъ тн бн водѣ жнвѣ *М Йо* 4.10 3 *А*. 4. В литургията – хлябът и виното на причастието. ѡ дарѣ прѣждѣсѣанѣмъ. ѹстѣзнааго тѣла. н крѣве гѣ нашего нсѣа ѣко прнѹчастнѣтн са нма бескрѣвны *СЕ* 9b 10 н п(ро)снмъ. и тебѣ са молнмъ. посѣлн дѣхъ твоѣ стѣи на нѣи. (и) на прѣдѣлежашѣа даары снѣа *СС* Ша 7.

слава -ѣ *ж* 1. Слава, величие. глѣж же вамъ. ѣко нн соломонъ во въсен славѣ своѣн обѣѹе са. ѣко едннѣ отъ снхъ *М Мт* 6.29 3, *А, СК*. 2. *църк* Слава, славословие [църковна песен]. н тако пѣтн въсь пѣлѣмъ сен по стнхоу до конца. прнпѣваѣще стѣн сен. глѣ глѣ прнзѣрн съ нѣб. н рекѣ мѣненнѹно прѣтнво гласѣ. н по сѣмъ сѣла. н бѣгороднѹно *СЕ* 11b 21 н по тѣо глѣ сѣла. н глѣ пѣа сен *СЕ* 73а 2. 3. Чест, почит. славѣ и вѣлѣпотѣ възложнша на нѣ *СП* 20.6. Вж. също *СП* 111.3.

цѣлованье -ѣ *ср* 1. Поздрав. оуслѣша еѣнсаветѣ. цѣлованнѣ марнннѣ. възнѣра са маадѣнецѣ въ ѹрѣвѣ еѣа. и нспѣлнн са дѣмъ стѣимъ *М Лк* 1.41. 2. *литург* Целувката на мира между свещенослужещите в олтара по време на литургията. такожде глѣаще пѣннѣ. въ [...] пѣннѣ [...] на н по цалова(нѣ) мѣтва [...] на антѣургн бѣваѣтъ [...] сѣгласнѣ *Е* 31б 2.

чаша -ѣ *ж* 1. Чаша, вид съд. н нже колнжѣдо напѣнтъ едннѣго отъ малѣихъ снхъ ѹашѣ стоѹденѣи водѣ. тѣкмо въ нма оѹченнѣа. амннѣ глѣмъ не поѣоѹѣнтъ мѣзды своѣа *М Мт* 10.42 3 *А СК*. 2. *църк* Обредна чаша, потир. а еже въ ѹашн сен. драгѣж крѣвь хѣ твоеѣ прѣложѣ дѣхомъ стѣимъ твоимъ *СС* Ша 12-13.

Пример за системно разширяване семантичния обхват на всички думи от словообразователно-то гнездо виждаме при дериватите от основа *слож-* / *слож-*:

сложга -ѣ *м* 1. Служа. не тако оубо бѣдетъ въ васъ. нѣ иже аще хоцѣтъ ваштнн бѣтн въ васъ. да бѣдетъ вашѣ сложга *М Мт* 20.26 31. 2. Служител [в съд, храм и др.]. еѣгда же н вндѣша архнѣрен н сложгы. възѣпнша глѣжшѣ. пропнн н пропнн н *М Йо* 19.6 3 *А СК*. 3. Свещеник. мѣ нѣа оѹмерѣшннѣ. сѣаннѣкомъ ... тѣмѣже молнмъ тн са глѣ. раба твоеѣго сѣѣо ... на лонѣ аврамѣн. исаковѣ. иѣкован. покон. и ѣко на зѣмн въ цѣрквн твоѣн. сложгѣ оѹстроуѣа н бѣ. прѣдѣа дѣлѣи же. твоѣж славѣ. неосѣждѣн'на. прннмн *СЕ* 58а 24-25. Вж. също *СЕ* 63а 14. // Дякон. по пострнженѣн глѣ слож глѣ нѣа глѣ поклѣ. лѹ тѣ глѣ. попѣ творѣнтѣ пакы мѣ мадѣнѣцѹ *СЕ* 8а 3.

служенье -ѣ *ср* 1. Служене, служба, почитане. ѣкоже оубо въ велнкѣ старѣстѣ прнѣде отѣврѣзоша оѹченнѣн на оѹженнѣи ѣмъ *С* 301.1. 2. Богослужение, църковна служба. ѡ благовѣгоднѣ трѣбѣ бѣтн. словѣсноѹмоу сѣмоу служѣннѹ нашѣмоу. глѣ помо *СЕ* 60а 15 // Служение, богочитане. тѣ оубо о

ѹадо. ходи по заповѣдемъ гнѣмъ прсно. послѣдоуѣа повелѣннемъ его ... въ бездрѣзпѣтъное слоуженне *СЕ* 89b1. Вж. също *С* 329.21.

слоужити -жѣ -жнши *несв* 1. Прислужвам, слугувам, шетам. и прикоснѣ са рѣцѣ еѣа. и остави ѣа огнь. и вѣста и слоужаше емоу *М* Мт 8.15 3, *А*, *СК*. 2. Почитам, покорявам се на някого. аште кто мѣнѣ слоужитѣ. по мѣнѣ да ходитѣ *М* Йо 12.26 3 *А*. 3. Извършвам богослужение, изпълнявам дейност на свещенослужител. бѣстѣ же слоужаштоу емоу. въ ѹнноу ѹрѣды своѣа. прѣдѣ бѣмъ. по обѣцаю нѣренскоумоу. кляуи са емоу покаднѣти въшедѣшю въ црѣквѣ гнѣж *М* Лк 1.8 3 *А*. Вж. също *С* 324.6-7.

слоужба -ѣ *ж* 1. Слугуване. и бѣстѣ ѣко испѣвнѣша са дѣнье слоужбѣы его нде въ домъ свон *М* Лк 1.23 3 *А* ... 4. Поклонение; служба. тронце бѣже вѣсеомъ. бѣдн ми помощнѣкѣ. и бѣдн ми подавѣн снѣж. и мѣдрость ... на твоѣ слоужбѣж *СЕ* 72b 9-10. Вж. и *С* 29.20. 5. Богослужение, литургия. нмѣаше прѣваѣ снѣнн. оправданне слѣжѣѣ. стѣе же людѣское *Е* 28б 14-15. Вж. също *Е* 29а 13. *СС* Па 3. *СС* Па 24-25. *СЕ* 16а 21. *С* 190. 26-27. *С* 570.6 // Богослужебен чин; ред, по който се извършва црковна служба. стѣ. оуслѣши бѣже гласъ мѣтѣвы мое. нѣн прочѣа слоужбѣы *Е* 24б 7. Вж. също *Е* 24б 13. *СЕ* 99б 22.

Аналогичен пример за системно разширяване на семантичния обхват виждаме и при дериватите от словообразователното гнездо на основа причаст- / причащ-:

причастити са, причащѣ са, причастнши са *несв* 1. Споделя, стана съпричастен в нещо. се азъ въсь животѣ причастнѣхъ ти са. повелѣхъ херовномъ рабѣскѣ стрѣшити та. сътвори херовномъ покланѣти ти са *С* 470.4. 2. Вляза в съприкосновение, докосна се. а кѣже дѣвнѣн родити. не причащѣши са къ мѣжоу. вѣше того кѣстѣ закона тѣлеснааго *С* 250.5-6. 3. Причисля се; взема участие. приде нѣда причастити са свѣтѣн трепѣзѣ *С* 420.1. 4. Вкуся, ям. сѣрѣте и братѣ нѣкѣи ... прѣдѣстави емоу хлѣбъ и молитѣвы многѣ сътвори. моляаше причастити са благословѣннѣхъ. аже бѣ посѣла *С* 524.11. 5. В християнството – получа причастие. ѡ дарѣ прѣждѣсѣанѣмъ. чѣстѣнааго тѣла. и крѣве гѣ нашего нѣха ѣко причастити са нма бескѣрѣны. и сѣблюти братѣство незавѣстно *СЕ* 9б 12. Вж. също *СЕ* 69а 12.

причащати са, причащаѣ са, причащаеш са *несв* 1. Присъединявам се, вземам участие в нещо. ты ... безъ оума са причащаеш жрѣтѣѣ. и исправленѣе непользѣно ти бѣи *К* 9а 25 *Срв.* *С* 423.3-4. 2. Причестявам се, участвам в светото тайнство причастие [евхаристия]. кѣма и кѣдонъ пѣти причащаеми са. всѣн оубо сѣлѣнѣмъ са въ тѣло кѣдѣно. не пѣти ... нѣ доуша коупѣно къ любѣвѣноумоу сѣвѣжоу *С* 423.29.

причащенье -ѣа *ср* 1. Вкусване на храна, ядене. и въведе и въ клѣтъкъ своѣж ... прѣдѣстави емоу хлѣбъ и молитѣвы многѣ сътвори моляаше причастити са благословѣннѣхъ. аже бѣ посѣла. ономоу же отъ сѣвѣсти бѣемоу. и на причащѣннѣ нѣкакоже не обораштоу са. поврѣже себе прѣдѣ ногама рабѣ бѣнн *С* 524.13. 2. В християнството – светото тайнство причастие [евхаристия]. вѣждѣ во многѣ вѣрѣнѣхъ нѣдѣшта къ грѣдѣнѣмъ таннамъ. причащѣннѣ *С* 405.15-16. 3. Приобщаване. да кѣма повѣжденнъ вѣхомъ. и десноѣ намъ даша отроци причащѣннѣ. градѣмъ вѣзлюбѣннѣ. и мѣи вѣдрѣвѣноумѣ божевѣсѣльноумоу анкоу. и сѣ апостола пѣти творѣти *С* 321.8 // Съпричастност. разбоинѣи нѣдаѣтѣ. причѣтаѣште сѣмрѣти его. да бѣ сѣмрѣтъное причащѣнѣе. неѣстѣ бѣла конѣуиѣи его *К* 11а 18.

По аналогия, базирана на системните връзки в езика, и въз основа на ретроспективния подход в лексикологията могат с голяма доза вероятност да се възстановят незасвидетелстваните в КСП значения при част от думите в гнездото. Така поради ограничения материал от КСП думата причастѣнѣкѣ е документирана само с обиходните си значения, но не и с терминологичното, което несъмнено е съществувало:

причастѣнѣкѣ -ѣа *м* 1. Участник в нещо. поманѣша причастѣнѣкомъ нѣе бѣахъ въ доуѣѣмъ корабн. да пришедѣше помогѣтѣ нѣмъ *М* Лк 5.7 3 *А*. Вж. и *Е* 7а2. *СЕ* 80а 17-18. *СЕ* 17б 13-14. 2. Сподвижник. братнѣ. стѣѣ званнѣ нѣсѣнѣмоу причастѣнѣнѣ. разоумѣнѣ апѣстѣла. и архнѣрѣѣ. исповѣданнѣ нашего ѣс хѣа *Е* 25а 14. Причастѣнѣкѣ бѣити а) Съпричастен съм към нещо, гр. *κοινωνός γίνομαι, μέτοχος εἶμι / γίνομαι*. причастѣнѣкѣ азъ есмъ въѣмъ боѣштѣиѣмъ сѣа тебе. ѣ храниѣштѣиѣхъ заповѣди твоѣа *СП* 118.63. б) Стана християнин. слѣшавѣ же се слоуга глагола. настави мѣ молиѣ ти са. да некѣан и азъ възмогѣ причастѣнѣкѣ бѣити въ вѣкѣи вѣкѣ. александѣръ рече вѣроуи бѣи и христѣу кѣгоже нмѣти нмѣши жнѣнъ въ вѣкѣи *С* 160.14.

Терминологизацията на термини възниква винаги на основата на пренос – метонимичен или метафоричен. Така от еклесиологичния термин *църкы*⁽¹⁾ ‘общност на вярващите християни, християнска община, епархия, поместна църква’²⁸ чрез метонимичен пренос се развива общолитургичният термин *църкы*⁽²⁾ ‘християнски храм; църква’ за означаване на мястото, където се събира християнската общност, за да провежда своите богослужения. На базата на друг вид метонимичен пренос – от името на автора, респ. героя на повествованието, към наименованието на книгата²⁹ – са

²⁹ Употребата на името на автора за означаване на неговите произведения може да се схване и като семантична кондензация, възникнала по пътя на съкращаването на изходна начална фраза ‘книгите на пророците и евангелистите’, ‘апостолските послания’, ‘пастирските и учителските наставления’. Вж. например употребата на про-

възникнали термините „апостолъ“ като название на богослужебна книга, съдържаща „Деяния на апостолите“ и „Послания на апостолите“ и „евангеліє“ в употреба в м. евангеліє³⁰, в основата на чието многозначно название пък са, от една страна, преносът от съдържанието на книгата, посветена на живота и делото на Исус от Назарет, към нейното име (значение /1/ и /2/), и от друга страна, преносът от цялото към частта или т. нар. синекдоха (значение /3/)³¹.

Класически пример за метафоричен пренос в литургичната терминология представлява названието агнець в значение на ‘изкупителна жертва’ (за Исус Христос), на базата на което се развива означението на евхаристийния хляб.³²

За оусъспеніє, друг пример за метафоричен пренос, вж. по-долу.

Съществена роля за промяна в семантичния обем на думите и за развитие на полисемия в литургичната терминология от КСП играят също абстракцията и конкретизацията като особена форма на метонимични преноси. Промяна на семантиката от абстрактна към конкретна се наблюдава при съществителното съгласиє, чието първоначално абстрактно значение ‘съзвучие’ се конкретизира за означение на *антифон* (вид църковно песнопение). Тази посока на развитие се вижда и при танна ‘нещо неизвестно, секрет’ към танны, обикновено в съч. с прил. стѣна ‘светите тайни, евхаристийните дарове’ в *СЕ* 22а 18 (с промяна на граматическата форма и натоварването ѝ с допълнителен смисъл, срв. същото изменение и при терминологизацията ддръ → ддрн).

Пример за систематично семантично изменение на базата на конкретизация ни предоставят отглаголните съществителни на -ніє. Тяхната изначална семантика е свързана със семантиката на мотивиращия ги глагол и най-общото значение се определя като ‘название на действие, резултат от действие’. Впоследствие в развитието на тези имена се наблюдава различна степен на неутрализация на глаголната семантика и образуване на конкретно значение, например при бѣдѣніє – от ‘бодърстване’ към название на определена богослужба, при пѣніє от ‘пеене’ (СП 6.1) към ‘химн, хвалебна песен’ (*Е* 31а 12, *Е* 30а 17, *Е* 7а 15 *СЕ* 99b 25), при свѣщеніє от ‘освещение, освещаване’ (*СЕ* 5а 3-4, *СЕ* 6b 20, *СЕ* 20а 5) към название на свято нещо, светиня (*СК* Мт 7.6).

Обособена група формират двузначни термини от свещената история и еортологията, създадени по пътя на конкретизацията на общоупотребими отглаголни съществителни и последваща проприизация в съчетание с лимитиращи несъгласувани и съгласувани определения, изразени най-често чрез косвен падеж (р. п. или д. п.) и относителни прилагателни. Вж. например възкрѣсеніє³³, сѣрѣтеніє³⁴, оусъспеніє³⁵ и др.

рокъ в нѣинѣ поетъ прѣкъ дѣдъ выпнѣа н гѣла *СЕ* 87b 21. Също пророци *само мн.*, гр. οἱ Προφῆται Пророческите книги в Стария завет. вѣсѣ оубо еанко аще хоцете да творѣтъ вамъ члвчн. тако н вѣ творѣте нмѣ. се бо естъ законъ н пророци *М* Мт 7.12 3 *А*. Вж. също *М* Мк 1.2 3 *А* *СК*; *М* Йо 6.45 3; *М* Лк 24.44 3 *А*; *С* 318.27; *С* 331.10-11.

³⁰ конѣа лѣу еѣлїстѣ. н наѣа са марко еѣлїстѣ *А* 74с 1-2 3. Вж. също *А* 123а 24. *СК* 132а 8. *СК* 134а 11.

³¹ евангеліє -ѣ *сп* 1. Блага вѣст [учението на Исус Христос]. прндѣ нѣъ вѣ галлїеѣ. проповѣдаѣ евангеліє цѣтвїѣ бѣжнѣ *М* Мк 1.14 3. Вж. също *Е* 46 5. *СЕ* 32а 11. *СЕ* 97а 15. *С* 227.15. *С* 430.7. 2. Новозаветната свещена книга, съдържаща повествование за живота и учението на Исус Христос [евангелие от Матей, Марко, Лука и Йоан]. главы евангелїанѣ еже отъ іоана *М* Йо 133а 1. Вж. също *Е* 36а 17. *СЕ* 37b. 2. *СЕ* 96а 6-7. *К* 2а 7. *С* 330.10. 3. Откъс от евангелието, който се чете при богослужение. е(в)гѣлї. възкрѣнаа оутрѣнѣа. недѣнаа *А* 153b 11. Вж. също *А* 158а 1. *СК* 99а 13.

³² агнець -ѣ *м* 1. Агнец, агне. чдѣте се азъ посылаѣмъ вѣ. ѣко агнеца по сѣдѣ възкъ *М* Лк 10.3. 2. В християнството – название на Исус Христос, принесен в жертва за греха на човечеството. Гї бже нашъ. прѣдъложенъ са самъ. агнець непороченъ. за жнвотъ вѣсего мнра. прнзѣрн на нѣ. і на (х)лѣвъ съ. і на члшнѣ снїѣ. і сѣ(т)ворн ѣ прѣѣстое тѣло твоє. хѣ *СС* Пб 4.

³³ възкрѣсеніє -ѣ *сп* Оживяване на мъртвец, възкресение. н ншедѣше нѣ гробъ (по вѣ) по възкрѣсенн его. възнѣдѣ вѣ стѣ градѣ. н ѣвїша са многомъ *А* Мт 27.53 *СК*. Вж. също *А* Йо 11.25. *СЕ* 30b 7. *С* 500.7.

³⁴ сѣрѣтеніє -ѣ *сп* 1. Среща, посрещане. полоуноштн же възпѣ бѣстѣ. се жннхъ градѣтъ. ісходнѣ вѣ сѣрѣтенн его *М* Мт 25.6. 2. *цѣрк* Сретение Господне – християнски празник, празнуван на 2 февруари. мѣа фєрѣа б сѣрѣтенн гѣ на нѣхѣ *А* 114b 13.

³⁵ оусъспеніє -ѣ *сп* 1. Заспиване. іс же рече о сѣмрѣтн его. онн же мнѣша ѣко о оусъспенн сѣна глѣтъ *М* Йо 11.13. 2. *Прен*. Смърт. по оусъспенн сѣаго савѣ. *С* 296.21. С уточняващо определение Оусъспеніє прѣподобнаѣго методїна Празник Успение на Методий, брат на Константин-Кирил Философ [6 април]. *А* 145b 21. оусъспеніє прѣсѣатнѣа богороднїца Празник Успение Богородично [15 август]. *А* 152а 10-11. *А* 152а 12-13.

Развитие към абстракция пък има например при поклонение – от ‘навеждане, накланяне, скланяне’ (CE 6a 14) към ‘религиозен култ’ (CE 33b 20).

В диахронен план се наблюдава противоположната посока на лексикален развой при думите, а именно ограничаване на полисемията и стесняване на значението. Настъпва обратен процес на семантична редукция, при който развилата се в началото многозначност вследствие на разширяването от обща към специална литургична употреба се преодолява и се съхранява само терминологичната. Първичното или прякото значение отпада от обръщение и думата продължава да битува в езика с вторичното си или с някогашното си преносно значение, което започва да се възприема от езиковото съзнание вече като основно и единствено. Такъв развой наблюдаваме при думите от словообразователното гнездо на основа *прнѣаст-* / *прнѣащ-*. Например деятелското име *причастникъ*, както вече видяхме, е означавало първоначално изобщо ‘наследник, който получава дял от нещо’, но впоследствие се терминологизира и редом с обиходното си значение, с което продължава да се употребява, придобива и допълнителна по-тясна семантика ‘причастник, който получава дял от тялото и кръвта Господни при св. тайнство евхаристия’. В съвременния език старото общоупотребимо значение отпада, а остава само вторичната терминологична употреба на думата. Промяна на семантиката от обща към частна е присъща и на изходния глагол *прнѣастити сѧ*, който в новата си терминологична функция започва да се съотнася само с определен субект (наименование на духовно лице) и обект (название на евхаристийните дарове), влизайки в строго ограничени предикатни отношения. Така от общоупотребимата дума чрез семантична деривация *стесняване на значението* се получава нова специализирана терминологична номинативна единица с ново понятийно-семантично обкръжение (терминологично поле) ‘подавам / приемам Христос във вид на хляб и вино, претворени от Св. Дух в истинско тяло и истинска кръв Христови’.

По същия начин се развива и думата *храмъ*, чието изначално значение е най-общо ‘дом’. По-късно тя се специализира и покрай ежедневната си употреба, която запазва своята жизненост през целия старобългарски период, добива и допълнителна по-тясна семантика ‘Божий дом’. Днес някогашното изходно значение на думата вече е отпаднало и предишната ѝ вторична терминологична употреба е станала основна.

Аналогичен е развойт при *къпѣль*. В средновековните писмени паметници е засвидетелствано паралелно използване както на изходната семантика ‘къпалня, баня, водоем’³⁶, така и на новото специално значение ‘купел – място или съд за кръщаване’³⁷, въз основа на което чрез метонимичен пренос и абстракция се развива и в посока към назоваване на извършваното в него свещенодействие кръщаване, а също и изобщо на тайнството кръщение.³⁸

Съвременно състояние

В литургичната терминологична система на съвременния български книжовен език продължават да присъстват много от създадените в старобългарския период домашни термини (*храм, църква, служба, литургия, устав, кръст, кръщение, кръстя, молитва, молитвен, миро, помазаник, помазвам, покланям се, поклон, покаяние, изповедание, изповядам, светител, светост*). Към основния речников фонд се отнасят *блюдо, събота, масло, моля, молба, молене, освещавам, тайна, навечерие, четец, певец, поп, служител, служба* и др. Голям брой лексеми са маркирани стилистически в лексикографските справочници като: остаряла лексика: *господски* (в съчетание с думата *празници*), *причетник, приобщавам, мних*; църковна лексика: *агнец, владика, верни мн. ч., свещеник, изповед, светя*.

Някои принадлежат към повече от един стилев регистър: църковна и остаряла лексика: *зачало*; църковна и историческа лексика: *олтар*; църковна и поетическа лексика: *рождество*; остаряла и книжовна лексика: *пение, изповедание, пострижение*; остаряла и диалектна лексика: *дяк, кадило* (в значенията ‘тамян’ и ‘кадилница’); неутрална, остаряла, поетична лексика: *одежда*. Най-голям е делът на принадлежащите към книжовния регистър думи: *славословие, господен, претворявам*.

³⁶ естѣ же въ ерѣмѣхѣ на овѣхън кѣпѣлѣн. ѣже нарицаатъ сѧ еврѣнскыи вѣнѣзда М Йо 5.2 3 А. нѣдн въ кѣпѣль снѣоуамѣж н оумѣн сѧ М Йо 9.11 3 А. Срв. Йо 9.7 М 3 А. CE 54b 13. С 496.7.

³⁷ съхрѣнѣнъ бѣ кѣпѣль. тоу крѣштааше всѧ С 541.13.

³⁸ та молнмъ гѣ бѣже спѣнѣ нашегѣ. бл҃гвѣщѣшагѣ. ѡтѣ исплѣненнѣ кѣпѣлѣн CE 8a 8.

Не са малко и неутралните: *Благовещение, Богоявление, кандило, кадилница*. Единични се числят към народните (*кандилница*), поетичните (*елей*) и редките употреби (*анагност*).

С различно значение в КСП и в съвременния език се употребяват: стб. Поклоньникъ ‘извършител на поклони и изобщо на култово-ритуално служение, поклонник’: нвб. Поклонник ‘човек, ходил на поклонение по светите места’; стб. Раздрѣшати ‘опрощавам грях’: нвб. Разрешавам ‘давам свобода на някого да прави нещо, позволявам’.³⁹

Напълно отпаднали от лексикалната система на съвременния език от домашните литургични термини са лю́днѣ (като граматическа форма), бѣлорѣзѣцѣ, облашѣ, причѣтъникѣ, ѣнстѣлѣ, свѣщенѣн ‘свещеник’, окрѣнѣ, опона и др.

Редуцира се и полисемията. Като пример за тази посока на развитие ще дам отпадането на специфичната употреба в църковния език като означения на духовни санове на думите *старейшина* (запазено днес само като историческа реалия), *слуга* (в смисъла му на ‘дякон’) и *светител* в качеството му на някогашен синоним на *свещеник* и т. н.

Стесняване на значението има и при: стб. Богоявлѣнїе ‘явяване на Божеството в сетивни образи; Празник Йордановден → нвб. Богоявление ‘Празник Йордановден’; стб. Благовѣщенїе ‘съобщаване на блага вест’; Празник Благовещение → нвб. Благовещение ‘Празник Благовец’; стб. Хра́мъ ‘къща, дом; светилище, Божий дом → нвб. Храм ‘светилище, Божий дом’; стб. Господѣ ‘Господин, господар; Господ – име на Бога като господар на творението’ → нвб. Господ – име на Бога като господар на творението, и пр.

Диахронната проспекция показва, че в развоя на езика процесите на терминологизация и детерминологизация са особено активни. След терминологизирането на маса думи от общия език в един ранен етап на интелектуализация и сакрализация на словото в съвременния език настъпва обратен процес на профанизация – голяма част от специалните религиозни наименования се детерминологизират и стават думи от общия език (детерминологизацията е процес, при който термините от дадена терминологична подсистема преминават в общоупотребимия език, като навлизат в ежеднезната обхода). Механизмът на тази трансформация включва използване на специалните думи в преносен смисъл, в резултат на което те загубват терминологичната си характеристика. Така например съчетанието *ангѣльскѣн образъ* в КСП и по-късната християнска книжнина е частнолитургически термин със значение ‘монашески чин’, а в съвременния общ език се е детерминологизирал и се използва в значение на ‘много красив външен вид’. Респективно прилагателното *ангелски*, който означава ‘отнасящ се до ангел’, също е детерминологизиран и в съвременния общ език се употребява в значение на ‘прекрасен, съвършен’, например *ангелска музика, ангелска красота*. Терминът *поклоньникъ*, който означава ‘извършител на поклони и изобщо на култово-ритуално служение’, също се детерминологизира в съвременния език и започва да се използва в общоупотребимата реч в значенията ‘страстен ценител и почитател’⁴⁰ и ‘влюбен обожател’⁴¹.

³⁹ Вж. речниковите статии на думата *раздрѣшати* в СтБР и нейния съвременен континуант в РБЕ:

раздрѣшати, раздрѣшѣ, раздрѣшати св. 1. Развързва, отвързва. ꙗ проповѣдаашѣ гла. градѣтъ крѣплен мене въ слѣдъ мене. ꙗмоу же нѣсмъ достоннѣ поклонъ са раздрѣшати. ремене ѣрѣвнемъ его М Мк 1.7. Вж. също М Йо 11. 44. Образно. ꙗ абѣе раздрѣсте са слоуха его. ꙗ раздрѣши са ꙗза ꙗзѣка его. ꙗ глаше ѣнсто М Мк 7.35. 2. Прен. Освободя, избавя, спася [от недѣг, болест и под.]. снѣ же дѣштеръ аврамѣ ꙗшѣтѣ. ꙗже съваза сѣтона ... не достоѣашѣ ꙗн раздрѣшати ꙗн отъ ꙗзы въ дѣнь собѣтънъ М Лк 13.16. Вж. също С 459.28. С 431.27. С 249.25. // Освободя от грехове, опростя. да раздрѣшати отъ грѣхъ раба твоего сего. ꙗ обещѣннѣа сътворѣн. ꙗрѣвнѣстѣхъ твоихъ тѣннъ СЕ 80а 9. Вж. също СП 101.21.

разрешавам, -аш, *несв.*; **разреша**, -иш, *мин. св.* -их, *св.*, *прех.* **1.** Давам свобода, право, възможност за извършване, осъществяване на нещо; позволявам, допускам. *Противоп.* забранявам. **2.** Чрез мислене, досещане намирам правилен отговор, предлагам решение, постигам изясняване на нещо (въпрос, проблем, задача, загадка и под.); решавам, отгатвам. **4.** Уреждам, прекратявам обикн. спор, конфликт, като постигам споразумение, намирам изход от трудна, заплетена ситуация. **5. Остар.** Освобождавам някого от някакво задължение, бреме, товар, прегрешение, болест и под. *Духовникътъ сѣди го и ако е за разрешение, разрешава грѣшникътъ тѣй: полага рѣката си на главата на изповядаящиятъ ся за знак на опрощението и ходатайството за него предъ Бога.*

⁴⁰ Вж. илюстративните примери в РБЕ / РБЕ, напр. *Да, господѣ, защото аз почитам свободата на явното мнение, поклонникъ съм на свободата на съвестта и словото*. Вазов.

⁴¹ Вж. илюстративните примери в РБЕ / РБЕ, напр. *Трябва да забележим тук, че 2-н Кратков беше един от поклонниците на госпожицата*. Влайков.

Перспективният ракурс още веднъж налага извода, че още в зората на своята книжовна употреба първият литературен език на славяните е с висока интелектуална стойност, неотстъпващ по нищо на езиците с вековна писмена култура. Този първи период от неговата история заема важно място в развитието му като инструмент за познание чрез създаване на нова културна лексика не само в онази отдалечена епоха, но и за векове напред до наши дни.

Заклучение

И така на предходните страници фокусирах вниманието си върху процесите на взаимовлияние между общоупотребима и терминологична лексика в областта на литургиката от историческо гледище. На базата на многобройни примери от най-старите достигнали до нас старобългарски паметници, илюстриращи разнообразни случаи на обособена и необособена специална употреба при разглежданата категория думи, представих възможностите за описание на тези езикови феномени посредством инструментите на историческата лексикография, изследвах механизмите на този тип семантична деривация при формиране на първата литургична терминология в историята на българския език и ролята му за развитието на полисемия. Направените наблюдения показват добре развита литургична терминология към периода X – XI в., което кореспондира с важността на богослужението. Класическите старобългарски паметници отразяват тенденцията в Кирило-Методиевия език към балансирана употреба на домашна и заимствана специална лексика от областта на култово-обредния живот на Църквата. Установява се умело използване на собствения словен ресурс и вътреезиковите потенциали в изграждането на своя литургична терминология. Всеки конкретен случай на терминологизация на отделна лексикална единица от общоупотребимата реч е съпроводен с различни систематични промени в езика в исторически план, засягащи семантичната структура на думите и техните производни, както и парадигматично свързаните с тях единици – синоними, антоними, омоними. Една значителна част от така създадените специални словоупотребии в най-старите достигнали до нас писмени паметници трайно се настаняват в стб. език, окончателно приобщавайки се към неговия речников състав и превръщайки се в органична част от лексикалната система на езика още с приемането на християнството като официално вероизповедание.

Що се отнася до съдбата на така образуваните термини в по-сетнешната история на езика, предвид старинността си (те всички са усвоени като специална богословска лексика още в първите Кирило-Методиеви преводи) повечето от тях показват изключителна резистентност и техните континуанти с много малки изключения (вж. по-горе) се откриват без промяна и в съвременната теологическа терминология.

Източници / Sources

- РБЕ: *Речник на българския език (онлайн)*, 2001 – 2023. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [27.01/2025] (RBE: *Rechnik na balgarskiya ezik (online)*, 2001 – 2023. <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [27.01/2025])
- СтБР: *Старобългарски речник*. Т. I – II. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. София: Валентин Траянов, 1999 – 2009. (StbR: *Starobalgarski rechnik*. T. I – II. Otg. red. D. Ivanova-Mircheva. Sofia: Valentin Trayanov, 1999 – 2009).

Цитирана литература / References

- Верещагин 1985: Верещагин, Е. М. Великоморавский этап развития первого литературного языка славян: становление терминологической лексики – В: *Великая Моравия, ее историческое и культурное значение*. Москва: Наука, с. 217 – 238. (Vereshhagin, E. M. Velikomoravskij etap razvitiya pervogo literaturnogo jazyka slavjan: stanovlenie terminologicheskoy leksiki – In: *Velikaja Moravija, ee istoricheskoe i kul'turnoe znachenie*. Moskva: Nauka, pp. 217 – 238.)
- Илиева 2016а: Илиева, Т. Взаимодействие между общоупотребима и терминологична лексика в историята на българския книжовен език (Наблюдения върху теолого-философската терминология в диахрония). Част 1. – *Български език*, LXIII, № 1, с. 74 – 90. (Ilieva 2016a: Ilieva, T. Vzaimodeystvie mezhdu obshtoupotrebima i terminologichna leksika v istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik (Nablyudeniya varhu teologo-filosofskata terminologiya v diahroniya). Chast 1. – *Balgarski ezik*, LXIII, № 1, pp. 74 – 90.)
- Илиева 2016б: Илиева, Т. Взаимодействие между общоупотребима и терминологична лексика в историята на българския книжовен език (Наблюдения върху теолого-философската терминология в диахрония). Част

2. – *Български език*, LXIII, № 2, с. 34 – 50. (Ilieva 2016b: Ilieva, T. Vzaimodeystvie mezhdu obshtoupotrebima i terminologichna leksika v istoriyata na balgarskiya knizhoven ezik (Nablyudenia varhu teologo-filosofskata terminologiya v diahroniya). Chast 2. – *Balgarski ezik*, LXIII, № 2, pp. 34 – 50.)
- Петкова 2009: Петкова, Е. *Терминологизацията в съвременния български книжовен език*. Автореферат на дисертация. София. (Petkova 2009: Petkova, E. *Terminologizatsiyata v savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Avtoreferat na disertatsiya. Sofia.)
- Петкова 2010: Петкова, Е. Терминологизация, детерминологизация и ретерминологизация. – *Многообразие в единството*, № 1, с. 50 – 55. (Petkova 2010: Petkova, E. Terminologizatsiya, determinologizatsiya i reterminologizatsiya. – *Mногообразие в единството*, № 1, pp. 50 – 55.)
- Петкова 2013: Петкова, Е. *Взаимоотношение между терминологична и общоупотребима лексика*. София: Скала принт. (Petkova 2013: Petkova, E. *Vzaimootnoshenie mezhdu terminologichna i obshtoupotrebima leksika*. Sofia: Skala print.)
- Попова 1985: Попова, М. Към въпроса за отношението между терминологична и общоупотребима лексика. – В: *Славистичен сборник*. София: Издателство на БАН, с. 42 – 48. (Popova 1985: Popova, M. Kam voprosa za otnoshenieto mezhdu terminologichna i obshtoupotrebima leksika. – In: *Slavistichen sbornik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 42 – 48.)
- Попова 2012: Попова, М. *Теория на терминологията*. София: Знак'94. (Popova 2012: Popova, M. *Teoriya na terminologiyata*. Sofia: Znak'94.)
- Симеонова 2011: Симеонова, Кр. За терминологизацията в българската обществено-политическа лексика. – *Наука*, № 4, с. 40 – 44. (Simeonova 2011: Simeonova, Kr. Za terminologizatsiyata v balgarskata obshtestveno-politicheska leksika. – *Nauka*, № 4, pp. 40 – 44.)

THE TERMINOLOGIZATION OF THE COMMON VOCABULARY FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE AND ITS LEXICOGRAPHIC REFLECTION IN THE OLD BULGARIAN DICTIONARY (USING MATERIAL FROM THE LITURGICAL TERMINOLOGY IN THE CLASSIC OLD BULGARIAN WRITTEN RECORDS)

Tatyana Ilieva

Cyrillo-Methodian Research Center, Bulgarian Academy of Sciences

ilieva_tatyana_atanasova@abv.bg

Abstract. This investigation focuses on the interplay between the common and the terminological lexis in the sphere of liturgics, as well as on the description of these linguistic phenomena by means of the tools of historical lexicography. The researcher analyzes the mechanisms of this type of semantic derivation in the formation of the first liturgical terminology in the history of Bulgarian and the part it played in the development of polysemy. Numerous examples are given of particular and nonparticular special usage within the lexical category under examination. The observations are made on the basis of the so-called classic Old Bulgarian written records.

Keywords: *Bulgarian historical lexicology; diachronical terminological research; Old Bulgarian dictionary*

Tatyana Ilieva
Cyrillo-Methodian Research Centre
Bulgarian Academy of Sciences
13, Moskovska str.
Sofia 1000, Bulgaria